

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2016. – Т. 33-34. – С. 338-344

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2016. – Volume. 33-34. – pp. 338-344

УДК: 323.27 (477) „1991/...”

© Анастасія Репецька¹

Революції в Україні у посткомуністичний період: класичні чи специфічні?

У статті аналізуються революції в Україні у посткомуністичний період, та їх розподіл на класичні і специфічні. Автор зазначає, що в сучасних умовах, як і в попередні епохи, категорія й явище «революція» залишаються одними з досить важливих і суттєвих складових історичного процесу та предметом політологічного аналізу. Тому дослідження поняття «революція» у посткомуністичний період в Україні є досить доцільним.

У висновках автор стверджує, що дослідивши визначення, особливості та характерні риси специфічних революцій, слід зазначити, що вони суттєво відрізняються від раніше відомих класичних революцій.

Ключові слова

Революція, Помаранчева революція, Революція Гідності, постреволюційний період, посткомуністичний період, Євромайдан.

Revolutions in Ukraine in postcommunist period: classical or specific?

In Politology a revolution is defined as a radical change of socio-economic and and socio-political system, that takes place due to the radical methods during a certain period of time.

Just in our consciousness the experience of revolutions in the early XX century was replaced by the Ukrainian experience of shocks of XIX century, which on its scale also should be considered as a revolution. The events, which were happening to our society in 2004 and 2013 are still going on and they are of great importance for Ukraine and the Ukrainians.

Keywords

Revolution, revolution of dignity, postrevolutionary period, postkommunist period, Euromaydan.

Постановка наукової проблеми та її значення. У ході демократичних змін у сучасній Україні революції відіграють надзвичайно важливу роль. Досвід революцій початку ХХ ст. у нашій свідомості поступився місцем українському досвіду потрясінь 1990-х рр., які за масштабом змін теж можна вважати революцією (або контрреволюцією). Втім, якби критично ми не сприймали те, що відбувається з революцією як ідеєю чи міфом у наші дні, одне є незмінним – розглядати революцію поза політологічним контекстом її репрезентації не можна. Тому в сучасних умовах, як і в попередні епохи, категорія й явище «революція» залишаються одними з досить важливих і суттєвих складових історичного процесу та предметом політологічного аналізу.

Актуальність питання зумовлена тим, що в сучасній українській політологічній науці не вироблено єдиної позиції щодо розуміння поняття революція.

Мета статті полягає в аналізі революцій в Україні у посткомуністичний період та спробі розподілу їх на класичні та специфічні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи новизну та специфіку аналізу поняття революції у посткомуністичний період, існує необхідність використання великої кількості, як теоретичних матеріалів, так і публіцистичних та аналітичних досліджень.

Джерельну базу дослідження подій 2004 р. та 2013 р. становлять праці сучасних науковців, зокрема М. Лазаровича «Разом нас багато»², А. Гальчинського «Помаранчева революція і нова

¹ Магістр політології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна, Email: nastasia_queen94@mail.ru

влада»³ та «Фази революції»⁴, С. Кульчицького «Українська революція 2004 р.»⁵, Р. Офіцинського «Політичний розвиток незалежної України (1991 – 2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу)»⁶. Подіям Революції гідності в основному присвячені праці учасників революційних перетворень в Україні. Зокрема, «Літопис самовидців» – О. Забужко, де в хронологічній послідовності простежено зміну настроїв та глибинні психологічні трансформації в українському суспільстві⁷, «Євромайдан: хроніки в новелах»⁸ та «Євромайдан: хроніка відчуттів»⁹, які знайомлять із героями Майдану, «Недержавні таємниці» В. Ющенко¹⁰, «Майдан. (Р)еволюція духу» А. Мухарського, в якій зібрано відверті та критичні погляди на Українську революцію 2013-14 рр.¹¹, дослідження журналіста Української правди С. Лещенка «Межигірський синдром: діагноз владі Віктора Януковича», де подано відомості про викриття основного символу корумпованої влади экс-очільника України – резиденцію «Межигір'я»¹². Окрім того, джерельну базу дослідження становлять публікації українських журналістів, які не лише взяли участь у боротьбі на Майдані, а й першими висвітлювали події, що відбувалися, в засобах масової інформації.

Досить важливою, для розгляду поставленої проблеми, є праця О. Романюка «Посткомуністичні революції»¹³, в якій автор прагне визначити типологічні риси, характер та закономірності посткомуністичних революцій, з'ясувати можливість їх повторення в інших країнах.

Водночас, поза увагою дослідників залишилось ряд проблем, які вимагають подальшого аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчати українське суспільство необхідно у всіх подіях і проявах його політичного процесу, зокрема слід звернутися до такого явища як революція. Сам термін «революція» широковживаний. Звично виділяють наукову, технічну, торговельну, фінансову, аграрну, культурну, сексуальну, революцію в моді тощо. Основний критерій визначення цього явища – вплив на суспільство¹⁴.

Український політолог В. Якушик, пропонує двадцять базових критеріїв, які можна покласти в основу визначення типології революції. За нашими підрахунками такі критерії дають, як мінімум, 52 типи революцій. Але зрозуміло одне, революція невід'ємна і складова частина соціального процесу взагалі і соціальних змін, зокрема. Розглядаючи її невід'ємність, маємо на увазі те, що революція в широкому розумінні, представляє собою особливий тип соціального конфлікту, а значить потенційно можливе проходження соціального конфлікту через стадію безпосереднього зіткнення (інтересів, мотивів, соціальних і політичних сил, політичних інститутів). Таке безпосереднє зіткнення має вигляд революції в її вузькому розумінні. Але це не значить, що дана потенційна можливість обов'язково має бути реалізована. Втім, як свідчить політична історія, будь-яке суспільство, що хоче отримати вагомий соціальний досвід, має пе-

² Лазарович М. (2005), Разом нас багато: Тернопільський державний економічний університет у контексті Української помаранчевої революції. Тернопіль: Економічна думка. 528 с.

³ Гальчинський А. (2005), Помаранчева революція і нова влада. Київ. 368 с.

⁴ Гальчинський А. (2005), Фази революції // День. №7.

⁵ Кульчицький С. (2005), Українська революція 2004 р. Київ: Генеза. 368 с.

⁶ Офіцинський Р. (2005), Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу). Київ: Ін-т історії України НАН України. Ужгород: Гаджа. 468 с.

⁷ Літопис самовидців: Дев'ять місяців українського спротиву (2014)/ Автор проекту О. Забужко, упорядник Т. Терен; передмова С. Алексієвич. Київ: КОМОРА. 312 с.

⁸ Євромайдан: хроніки в новелах (2014), Брустурів: Дискурсус. 216 с.

⁹ Євромайдан: хроніка відчуттів (2014), [колекція есе Т. Прохаська, І. Ципердюка, Ю. Андруховича, С. Жадана, Ю. Винничука]. Брустурів: Дискурсус. 156 с.

¹⁰ Ющенко В. (2014), Недержавні таємниці. Харків: ФОЛІО. 511 с.

¹¹ Мухарський А. (2014), «Майдан. (Р)еволюція духу»: Мистецько-культурологічний проект. Київ: НАШ ФОРМАТ. 312 с.

¹² Лещенко С. (2014) Межигірський синдром. Діагноз владі Віктора Януковича. Київ: Брайт Стар Паблішинг. 248 с.

¹³ Романюк О. (2005), «Посткомуністичні революції», режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/img/pm/file/PM_13_18.pdf (дата перегляду 24 листопада 2017).

¹⁴ Погребінський М. (2005), «Помаранчева» революція. Версія, хроніка, документи / Упоряд. М. Погребінський. Київ: Оптима.

режити свою революцію, а можливо і не одну. Саме тому, до вивчення революції, не лише як конкретно-історичного, але і соціально-філософського та політичного явища долучались представники всіх соціально-гуманітарних наук¹⁵.

Починаючи з середини XIX ст., і в сучасний період, дослідники роблять спроби систематизувати та класифікувати революції, оскільки намагаються глибше вивчити теорію революції, створити її типологізацію. Зазначимо, що, незважаючи на такий великий період часу дослідження та спроб здійснити класифікацію, ця проблема ще не повністю вирішена, адже політична практика додає все нові риси революцій, умови та передумови, фактори зовнішнього і внутрішнього впливу на їх розвиток та перебіг тощо.

Критерії, за якими дослідники намагалися типологізувати революції, мають відмінності й представлені по-різному, тому вважати абсолютною жодну класифікацію не варто, розуміючи їх умовність.

Розглянемо класичні та специфічні революції як типи революцій в Україні у посткомуністичний період.

Прикметною відмінністю класичних та новітніх (специфічних) революцій є їхня орієнтація на майбутнє. Для перших, майбутнє визначалося уявним комплексом ідей, що не мали історичних прецедентів втілення. Для других – постреволюційне майбутнє являло собою досить цілісний комплекс заходів, що мали б привести до якісних змін у різних сферах життєдіяльності, за зразком успішно функціонуючих демократичних систем.

Так, американська й, особливо, французька революції 1776 р. та 1789 р. зруйнували сам базис усталеного станового ладу, легалізувавши нову систему правовідносин, що конституювали не лише новий республіканський лад, але й розгорнули масштабні зміни соціальної, культурної, ідеологічної, повсякденної та наукової і, навіть, мистецької й релігійної сфер людського життя. Не менш радикальною за обсягом змін була і революція 1917 р. в Росії, що сповна відповідає критерію розрізнення. Новітні (специфічні) революції усі свої майбутні візії визначали раціонально, з огляду на можливість і потребу впровадження змін, зразком для яких був досвід розвинутих країн, а отже, йшлося значною мірою про шлях, що мав досить виразні орієнтири.

Дж. Голдстоун, засновник структурно-демографічної теорії революції, у праці «До теорії революції четвертого покоління» наводить перелік відмінностей сучасних революцій (протестних подій кінця XX ст.) від «великих революцій». Він стверджує, що саме вони зумовлюють необхідність нового підходу в аналізі революційних подій, який вже не може зосереджуватися на концептуальних засадах сформульованих Т. Скокпол, чи тим більше марксових пояснень ролі держави і класів у визріванні революційної ситуації й самих революційних процесах. Саме класовий антагонізм як детермінанта революції втратив для сучасних протестних акцій свою актуальність, а, отже, мультикласовий характер останніх і є першою ґрунтовою відмінністю їх з великими революціями. Друга відмінність – відносно ненасильницький перехід до демократії, а третя – збільшення ролі ідеології та культури в революційній мобілізації та формулюванні революційних цілей¹⁶.

Як вважає О. Фефелова, «класичні революції XIX–XX ст. на своєму початковому етапі не є ні чисто політичним, ні економіко-політичним процесом, а являють собою насамперед ідеологічний і духовно-моральний переворот, який спочатку в суспільній свідомості, в «системі цінностей» основної частини суспільства і тільки потім – у його суспільному бутті»¹⁷, тобто у розбудові його соціально-політичних і економічних інститутів після захоплення влади революційною партією чи коаліцією. Іншими словами, сутність революції в її традиційному розумінні міститься в особливій революційній ідеї, новій ідеологічній доктрині, формує вищі цінності і вищий сенс існування людини в новому історичному проекті, практична реалізація якого і є революція, революційний процес.

З цієї точки зору специфічні революції не мають і навіть не припускають не тільки ніяких нових великих ідей, але і ніяких просто нових ідей – нових навіть для самих країн, в яких ці

¹⁵ Якушик В.М. (1991), Проблемы теории революционно-демократического государства. Київ: УМК ВО.

¹⁶ Голдстоун Д. (2006), К теории революции четвертого поколения, режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/logos/number/56/06.pdf> (дата перегляду 21 листопада 2016).

¹⁷ Фефелова О. А. (2010), Революционные трансформации на постсоветском пространстве в контексте развития политического процесса: автореф. дис. канд. полит. наук: 23.00.02; Акад. труда и соц. отношений. Москва. 23 с.

революції здійснюються. Це або відомі вже всім ідеї західної ліберальної доктрини (можливо, в більш радикальній формі), або радикальні проекти, що мали місце в релігійних доктринах, насамперед в ісламі. Таким чином, специфічні революції є безідейним процесом.

Наступна особливість – це відсутність принципово важливих для класичної революції умов.

Головною передумовою специфічних революцій є добре відома в політології крива «відносної знедоленості», описана американським політологом Т. Гурром. Не знаходячи для себе і собі подібних перспектив у рамках старого режиму, люди підтримують опозиційні рухи, пов'язуючи з ними надії на оновлення влади¹⁸.

В. Ленін зауважував, що «...революція неможлива без революційної ситуації, причому не будь-яка революційна ситуація призводить до революції». Він вказував на три головні ознаки революційної ситуації:

– неможливість для панівних класів зберегти в незміненому вигляді свою владу; та чи інша криза «верхів», криза політики панівного класу, дає тріщину, в яку проривається невдоволення та обурення пригноблених класів. Для настання революції зазвичай буває недостатньо, щоб «низи не хотіли», а потрібно ще, щоб «верхи не могли» жити по-старому;

– загострення вище звичайного, потреби і біди пригноблених класів;

– значне підвищення в силу зазначених причин активності мас, які у «мирну» епоху дають себе грабувати спокійно, а в бурхливі часи залучаються як всієї обстановкою кризи, так і самими «верхами» до самостійного історичного виступу¹⁹.

Однак не кожна революційна ситуація призводить до революції. Річ у тім, що революція виникає «лише з такої ситуації, коли до перерахованих вище об'єктивних змін приєднується суб'єктивна, тобто здатність революційного класу на революційні масові дії, достатньо сильні для того, щоб зламати (або надломити) старий уряд, який ніколи, навіть в епоху криз, не «впаде», якщо його не «впустять»²⁰.

Зазвичай, у жодній з країн, де апробувалися технології специфічних революцій, революційної ситуації не було. Досить подивитися на рівень життя в цих країнах, а також на катастрофічні соціально-економічні та політичні наслідки революційних «завоювань», щоб зробити висновки про інспірування змін, які сталися. Разом з тим, не можна заперечувати, що для успіху специфічних революцій необхідний-таки момент найбільших труднощів, з якими стикаються ті чи інші уряди, – різкого або тривалого і явного погіршення його економічного або політичного становища (поражка у війні, міжнародні санкції, економічна криза і т. д.)²¹. Крім того, не було і революційного класу, який здатний зламати уряд. Отже, для класичних революцій зміна соціального устрою та форм власності є найважливішою метою. Саме ця особливість відрізняє специфічні революції від класичних. Специфічні революції не ставлять перед собою такої мети.

І саме ці відмінності актуалізували в політичній науці потребу переосмислення та переоцінку феномену революції, поставивши під питання доречність застосування саме цього терміну до характеристики новітніх протестних рухів. Адже вони виходили за рамки фундаментальних рис класичних революцій і, цілком прийнятним були б можливості застосування нових понять, охоплюючи більш точно особливості сучасних протестів. Власне, від початку новітньої хвилі революцій, насамперед у публіцистиці, усталилась тенденція позначати певними предикатами поняття революцій, застосовуваних до опису протестів у різних країнах.

Одним із наймасштабніших протестних рухів останніх років була українська Революція Гідності, яку асоціюють та порівнюють з «Помаранчевою» революцією (типичним зразком специфічної революції). Це зіставлення є досить продуктивним методом демонстрації значимих диференційних відмінностей поміж ними та знакових маркерів динаміки змін сучасних протестних рухів загалом.

Насамперед, першою відмінністю – еволюційно зумовленою – є збільшена роль електронних засобів комунікації як ресурсу мобілізації мас та структурування протестного середовища за

¹⁸ Макаренко Б. (2005), «Цветные революции» в контексте демократического транзита / Б. Макаренко // Мир перемен, режим доступа: <http://www.politcom.ru/2025.html> (дата перегляду 21 листопада 2016).

¹⁹ Ленин В. И. Крах II Интернационала / Владимир Ильич Ленин. – Полное собрание сочинений. Издание 5. – Июль 1914 ~ август 1915. – Т. 26. – М.: Издательство политической литературы, 1969. – С. 209–265.

²⁰ Там само.

²¹ Пономарева Е. Г. (2000), Вирус революции и законы Токвиля, режим доступа: <http://www.fondsk.ru/pview/2011/02/28/virus-revoljucii-i-zakony-tokvilja.html> (дата перегляду 24 листопада 2016).

мережевим (неієрархічним) принципом організації. Зниження ролі контреліт, як у каталізації революційних процесів, так і їх управлінні – друга вага відмінності.

Слід обов'язково додати ще й таку особливість останніх подій як відсутність залежності протестів, що виникли, з виборами. Тобто вибори ані передували протестам, ані слугували метою. Необхідно зазначити й наступні особливості:

- фундаментальність домагань (яка щоправда формулювалась у процесі розгортання революційних подій) перевищувала своєю комплексністю усі попередні «прототипи»;
- цілковита відмова від «ставки» на харизматичного лідера чи будь-якого (хоча б і колективного) його сурогату;
- переростання низових ініціатив і спонтанних утворень у повномасштабні громадянські структури, що стали, зокрема і локомотивом постреволуційних зрушень.

Окремо наголосимо й на розриванні традиції «безкровності» сучасних революцій, хоч це й не може слугувати критерієм відмінності, оскільки насильство з боку протестантів застосовувалося як метод захисту, а не засіб досягнення мети.

Вище зазначені відмінності дають нам підстави вважати Революцію Гідності істотно змінним типом класичної революції, яку наразі не доречно тлумачити, і як «революційний державний переворот». Оскільки обидва чинники, що на думку Д. Лейна обґрунтовували близькість цих категорій – керуюча роль контреліти та відсутність системних заходів із руйнування попереднього режиму – не характерні для Євромайдану 2013/2014 рр. Принаймні, на даний час, коли структурні зміни впроваджуються у багатьох сферах суспільного життя, можна вважати Революцію Гідності сутнісно ближчою до революцій як «поєднання ідеї свободи з досвідом чогось нового»²², ніж до «революційного державного перевороту», здатного змінити еліту, але недієздатного у створенні цього нового.

Саме тому український народ, який віками перебував під владою чужоземних загарбників та виборів Незалежність, не здається. З початку ХХІ ст. українці двічі вийшли на майдани міст, щоб показати свій спротив та невдоволення станом речей, який склався у суспільстві. В 2004 р. терени України сколихнула Помаранчева революція. Економічна криза, антидемократичні перетворення, зловживання владою та корупція часів президентства В. Януковича призвели до згорання євроінтеграційного курсу та Євромайдану 2013 р.

Проведений порівняльний аналіз революцій в Україні у посткомуністичний період дозволяє зробити такі **висновки**:

Досліджуючи феномен революції, варто зауважити, що сама сутність його не змінилася, змінилися лише засоби здійснення революцій, сценарій їх проведення, вплив на суспільство та на систему в цілому. Саме тому загальноприйняте визначення революції залишається актуальним і на сьогодні. Революція – це повалення старого режиму і здійснення докорінних змін життя суспільства. Досліджуючи саме визначення та концепції революцій, слід сказати, що вплив на формування кожної з них здійснювався саме кризь призму бачення тих чи інших причин та цілей, через аналіз історичних подій, які і мали вплив на формування підходів різного періоду. Зауважимо, що дотеперішні типологізації не набули однієї загальноприйнятої норми, тому кожна з вищенаведених має свої риси та критерії. Отже, типологізувати революції за одним зразком неможливо, адже, аналізуючи ту чи іншу революцію, слід звернути увагу на її особливості.

Виходячи з вищенаведених фактів вважаємо, що так звані специфічні революції покликані вимогою часу. Вони суттєво відрізняються від раніше відомих класичних революцій. Специфічні революції мають деякі спільні риси з «кольоровими революціями» та «оксамитовими революціями», але в своїй сутності та ідеях вони значно відрізняються: якщо завданням «оксамитових революцій» було повалення комуністичних режимів, тоталітарних систем та побудова нового демократичного суспільства, то специфічні революції відбуваються в демократичних суспільствах, причиною їх зазвичай є фальсифікація виборів або прийняття якогось певного неправомірного рішення владою.

Отже, під час дослідження феномену революції основною залишається проблема з'ясування її природи, характерних рис, впливу нових технологій на здійснення революцій у суспільстві, а також їх місце в історії людства.

²² Арндт Х. (2011), О революции, режим доступа: <http://baguzin.ru/wp/wp-content/uploads/2016/04/%D0%A5%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%B0> (дата перегляду 20 листопада 2016).

Список джерел

1. Арндт Х. О революції (2011), режим доступу: <http://baguzin.ru/wp/wp-content/uploads/2016/04/%D0%A5%D0%BO8.pdf> (дата перегляду 20 листопада 2016).
2. Гальчинський А. (2005), Помаранчева революція і нова влада. Київ. 368 с.
3. Гальчинський А. (2005), Фази революції // День. №7.
4. Голдстоун Д. (2006), К теорії революції четвертого покоління, режим доступу: <http://www.ruthenia.ru/logos/number/56/06.pdf> (дата перегляду 21 листопада 2016).
5. Євромайдан: хроніки в новелах (2014), Брустурів: Дискурсус. 216 с.
6. Євромайдан: хроніка відчуттів (2014), [колекція есе Т. Прохаська, І. Ципердюка, Ю. Андруховича, С. Жадана, Ю. Винничука]. Брустурів: Дискурсус. 156 с.
7. Кульчицький С. (2005), Українська революція 2004 р. Київ: Генеза. 368 с.
8. Лазарович М. (2005), Разом нас багато: Тернопільський державний економічний університет у контексті Української помаранчевої революції. Тернопіль: Економічна думка. 528 с.
9. Лещенко С. (2014) Межигірський синдром. Діагноз владі Віктора Януковича. Київ: Брайт Стар Паблішинг. 248 с.
10. Ленин В. И. Крах II Интернационала / Владимир Ильич Ленин. – Полное собрание сочинений. Издание 5. – Июль 1914 ~ август 1915. – Т. 26. – М.: Издательство политической литературы, 1969. – С. 209–265.
11. Літопис самовидців: Дев'ять місяців українського спротиву (2014)/ Автор проекту О. Забужко, упорядник Т. Терен; передмова С. Алексієвич. Київ: КОМОРА. 312 с.
12. Макаренко Б. (2005), «Цветные революции» в контексте демократического транзита / Б. Макаренко // Мир перемен, режим доступу: <http://www.politcom.ru/2025.html> (дата перегляду 21 листопада 2016).
13. Мухарський А. (2014), «Майдан. (Р)еволюція духу»: Мистецько-культурологічний проєкт. Київ: НАШ ФОРМАТ. 312 с.
14. Офіцинський Р. (2005), Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу). Київ: Ін-т історії України НАН України. Ужгород: Гаджа. 468 с.
15. Погребінський М. (2005), «Помаранчева» революція. Версія, хроніка, документи / Упоряд. М. Погребінський. Київ: Оптіма.
16. Пономарева Е. Г. (2000), Вирус революции и законы Токвиля, режим доступу: <http://www.fondsk.ru/pview/2011/02/28/virus-revoljucii-i-zakony-tokvilja.html> (дата перегляду 24 листопада 2016).
17. Романюк О. (2005), «Посткомуністичні революції», режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/img/pm/file/PM_13_18.pdf (дата перегляду 24 листопада 2016).
18. Фефелова О. А. (2010), Революционные трансформации на постсоветском пространстве в контексте развития политического процесса: автореф. дис. канд. полит. наук: 23.00.02; Акад. труда и соц. отношений. Москва. 23 с.
19. Ющенко В. (2014), Недержавні таємниці. Харків: ФОЛІО. 511 с.
20. Якушик В.М. (1991), Проблемы теории революционно-демократического государства. Київ: УМК ВО.

References

1. Arendt Kh. O revoliutsyy (2011), rezhym dostupu: <http://baguzin.ru/wp/wp-content/uploads/2016/04/%D0%A5%D0%BO8.pdf> (data perehliadu 20 lystopada 2016).
2. Halchynskiy A. (2005), Pomarancheva revoliutsiia i nova vlada. Kyiv. 368 s.
3. Halchynskiy A. (2005), Fazy revoliutsii // Den. №7.
4. Holdstoun D. (2006), K teoryy revoliutsyy chetvertogo pokoleniya, rezhym dostupu: <http://www.ruthenia.ru/logos/number/56/06.pdf> (data perehliadu 21 lystopada 2016).
5. Ievromaidan: khroniky v novelakh (2014), Brusturiv: Dyskursus. 216 s.
6. Ievromaidan: khronika vidchuttiv (2014), [kolektsiia ese T. Prokhaska, I. Tsyperdiuka, Yu. Andrukhovycha, S. Zhadana, Yu. Vynnychuka]. Brusturiv: Dyskursus. 156 s.
7. Kulchytskyi S. (2005), Ukrainska revoliutsiia 2004 r. Kyiv: Heneza. 368 s.

8. Lazarovych M. (2005), Razom nas bahato: Ternopil'skyi derzhavnyi ekonomichnyi universytet u konteksti Ukrain'skoi pomaranchevoi revoliutsii. Ternopil: Ekonomichna dumka. 528 s.
9. Leshchenko S. (2014) Mezhyhir'skyi syndrom. Diahnoz vladi Viktora Yanukovycha. Kyiv: Brait Star Pabli'shynh. 248 s.
10. Lenyn V. Y. Krakh II Ynternatsyonalu / Vladymyr Ylych Lenyn. – Polnoe sobran'ye sochyneni. Yzdanye 5. – Yiul 1914 ~ avhust 1915. – T. 26. – M.: Yzdatel'stvo polytycheskoi lyteratury, 1969. – S. 209–265.
11. Litopys samovydt'siv: Deviat misiatsiv ukrainskoho sprotyvu (2014)/ Avtor proektu O. Zabu'zhko, uporiadnyk T. Teren; peredmovu S. Aleksiievych. Kyiv: KOMORA. 312 s.
12. Makarenko B. (2005), «Tsvetnye revoliutsyy» v kontekste demokratycheskoho tranzytu / B. Makarenko // Myr peremen, rezhym dostupu: <http://www.politcom.ru/2025.html> (data perehliadu 21 lystopada 2016).
13. Mukharskyi A. (2014), «Maidan. (R)evoliutsiia dukhu»: Mystetsko-kulturolohichniy proekt. Kyiv: NASH FORMAT. 312 s.
14. Ofitsyn'skyi R. (2005), Politychnyi rozvytok nezalezhnoi Ukrainy (1991–2004) v aspekti yevropeiskoi identychnosti (na materialakh periodyky Zakhodu). Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Uzhhorod: Hadzha. 468 s.
15. Pohrebinskyi M. (2005), «Pomarancheva» revoliutsiia. Versiia, khronika, dokumenty / Uporiad. M. Pohrebinskyi. Kyiv: Optyma.
16. Ponomareva E. H. (2000), Vyrus revoliutsyy y zakony Tokvylia, rezhym dostupu: <http://www.fondsk.ru/pview/2011/02/28/virus-revoljucii-i-zakony-tokvilja.html> (data perehliadu 24 lystopada 2016).
17. Romaniuk O. (2005), «Postkomunistychni revoliutsii», rezhym dostupu: http://www.ipiend.gov.ua/img/pm/file/PM_13_18.pdf (data perehliadu 24 lystopada 2016).
18. Fefelova O. A. (2010), Revoliutsyonnye transformatsyy na postsovetskom prostranstve v kontekste razvytiia polytycheskoho protsessa: avtoref. dys. kand. polyt. nauk: 23.00.02; Akad. truda y sots. otnosheni. Moskva. 23 s.
19. Yushchenko V. (2014), Nederalzhavni taiemnytsi. Kharkiv: FOLIO. 511 s.
20. Yakushyk V.M. (1991), Problemy teoryu revoliutsyonno-demokratycheskoho hosudarstva. Kyiv: UMK VO.